

***BİOLOGİYANIN TƏDRİSİ METODİKASI
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ БИОЛОГИИ
METHODOLOGY OF TEACHING BIOLOGY***

UOT 372.857

Əliyənnağı Məhəmmədağı oğlu Məhərrəmov

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin dosenti

<https://orcid.org/0000-0002-6752-7136>

[https://doi.org/10.69682/arti.2024.91\(4\).114-118](https://doi.org/10.69682/arti.2024.91(4).114-118)

Aygül Elman qızı Mürsəlova

Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti

***BİOLOGİYANIN TƏDRİSİNDƏ TƏLİM VƏZİFƏLƏRİNİN MAHİYYƏTİ,
ƏLAQƏLİ ÖYRƏNİLMƏSİNİN PEDAQOJİ PSIXOLOJİ ƏSASLARI***

Алияннаги Махаммадаги оглы Магerrамов

доцент Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

Айгюль Эльман гызы Мурсалова

Азербайджанский Государственный Педагогический Университет

***СУЩНОСТЬ УЧЕБНЫХ ЗАДАЧ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОЛОГИИ,
ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ СВЯЗНОГО ОБУЧЕНИЯ***

Aliyannagi Mahammadtaghi Maharramov

associate professor at Azerbaijan State Pedagogical University

Aygul Elman Mursalova

Azerbaijan State Pedagogical University

***ESSENCE OF LEARNING TASKS IN BIOLOGY TEACHING, PEDAGOGICAL
PSYCHOLOGICAL FUNDAMENTALS OF RELATED TRAINING***

Xülasə. Məqalədə əsaslandırılır ki, gənc nəslin min illər ərzində öz xalqının, bəşəriyyətin əldə etdiyi elmi-mənəvi sərvətlərə yiyələnməsi, onun hərtərəfli və ahəngdar inkişafı, kamil vətəndaş kimi tərbiyə edil-məsində təlimin imkanları genişdir. Göstərilir ki, biologiya təlimi prosesində şagirdlər yalnız bioloji biliklərlə silahlanmır, həm də onların psixi proseslərin, sensor fəaliyyət sahəsinin, iradi emosional proseslərinin inkişaf etdirilməsinə, habelə onların dünyagörüşü və əqidəsinin, mənəvi keyfiyyətlərinin, estetik və fiziki qabiliyyətlərinin, əməyə, təbiətə insanlara vicdanlı münasibətlərin formalaşmasına geniş imkanlar yaranır.

Əsərdə xüsusilə göstərilir ki, biologiya dərslərində təlimin təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici vəzi-fələri vəhdətdə həyata keçirilməlidir. Tədqiqatın əsası kimi göstərilir ki, tipindən, quruluşundan asılı olmayaraq hər bir dərs faydalı bilik vermək, tədris bacarıqları formalaşdırmaqla yanaşı tərbiyəvi xarakter daşmalıdır.

Açar sözlər: *təhsilverici, inkişafetdirici, tərbiyəedici, dünyagörüşü, təlim, təfəkkür, psixoloji əsasları, bacarıq*

Аннотация. В статье обосновано, что молодое поколение имеет широкий спектр возможностей для приобретения научных и духовных ресурсов, приобретенных своим народом и человечеством за тысячи лет, их всестороннего и гармоничного развития, воспитания как совершенного гражданина. В процессе обучения биологии учащиеся не только вооружаются биологическими знаниями, но и имеют широкие возможности для развития своих психических процессов, сенсорной области деятельнос-

ти, волевых эмоциональных процессов, а также для формирования своего мировоззрения и убеждений, духовного развития. качества, эстетические и физические способности, честное отношение к труду, природе и людям.

В работе особо показано, что образовательные, воспитательные и развивающие задачи преподавания на уроках биологии должны реализовываться в единстве. В основу исследования положено, что независимо от его типа и структуры каждый урок должен носить образовательный характер, а также давать полезные знания и формировать педагогические навыки.

Ключевые слова: образовательный, развивающий, воспитательный, мировоззрение, обучение, мышление, психологические основы, умение

Abstract. It is justified in the article that the young generation has a wide range of opportunities to acquire the scientific and spiritual resources acquired by their people and humanity over thousands of years, their comprehensive and harmonious development, and education as a perfect citizen. In the process of biology training, students are not only armed with biological knowledge, but also have ample opportunities for the development of their mental processes, sensory activity area, volitional emotional processes, as well as for the formation of their outlook and beliefs, spiritual qualities, aesthetic and physical abilities, honest attitudes to work, nature and people.

The work especially shows that educational, educational and developmental tasks of teaching in biology classes should be implemented in unity. It is shown as the basis of the study that regardless of its type and structure, every lesson should have an educational character in addition to imparting useful knowledge and forming teaching skills.

Keywords: educational, developmental, educational, outlook, training, thinking, psychological foundations, skill

2009-cu ildə qəbul edilmiş “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda təhsilin əsas məqsədi aydınlaşdırılmışdır. Şagirdlərə nəzəri biliklərlə yanaşı praktik biliklərin də verilməsi tələbi qarşıya qoyulmuşdur. Qanunun 4.02 maddəsində deyilir ki, təhsilin əsas məqsədi: “... milli mənəvi və ümumbəşəri dəyərləri qoruyan və inkişaf etdirən, geniş dünya görüşə malik olan təşəbbüsləri və yenilikləri qiymətləndirməyi bacaran nəzəri və praktik biliklərə yiyələnən müasir təfəkkürlü və rəqabət qabiliyyətli mütəxəssis kadrlar hazırlamaqdır” (1). Yeni təhsil sisteminin əsası olan ümumtəhsil proqramı (milli kurikulum) (2) cəmiyyətin əsas hərəkətverici qüvvəsi sayılan insan formalaşmasını, problemlərin həllinə dair müstəqil qərarlar qəbul etməsi üçün zəruri təhsil səviyyəsinə və bacarıqlarına malik şəxsiyyətin yetişdirilməsi istiqamətini müəyyən edir. İctimai-siyasi, mədəni və sosial həyatın qloballaşdığı, universallaşdığı, informasiya kommunikasiya texnologiyalarının rolunu artdığı rəqabətin gücləndiyi müasir dövrdə hər bir şəxsin istedad və bacarıqları müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Gənc nəslin min illər ərzində öz xalqının, bəşəriyyətin əldə etdiyi elmi-mənəvi sərvətlərə yiyələnməsi, onun hərtərəfli və ahəngdar inkişafı,

kamil vətəndaş kimi tərbiyə edilməsində təlim imkanları əvəzsizdir (3, s.118).

Biologiya təlimi prosesində şagirdlər yalnız bioloji biliklərlə silahlanmış, həm də onların psixi proseslərinin sensor fəaliyyət sahəsinin, iradi-emosional proseslərinin inkişaf etdirilməsinə, habelə onların dünyagörüşü və əqidəsinin mənəvi keyfiyyətlərinin, estetik və fiziki qabiliyyətlərinin əmələ, təbiətə, insanlara vicdanla münasibətlərinin formalaşmasına geniş imkan yaranır. Buradan aydın görünür ki, təlimin mühüm vəzifələri, o cümlədən biologiya təliminin vəzifələri elmləndirmək, təhsil vermək, şəxsiyyətin inkişafını təmin etmək şəxsiyyəti tərbiyə etmək, qazanılmış biliklərin həqiqiliyinə inandırmaq və fəaliyyətin elmi icrasına alışdırmaqdan ibarətdir. Təlimin başlıca vəzifəsi elmiyi həyata keçirməkdir. Elmilik anlayışı təhsil və tərbiyə ilə sıx vəhdətdədir. Elmsiz təhsil, elmsiz tərbiyə yoxdur. Təlim konkret sahələr üzrə elmi həyata keçirir. Əgər təlimin elmilik vəzifəsini yerinə yetirməzsə, onda nə təhsil, nə də tərbiyə tələb olunan səviyyədə inkişaf edə bilməz. Elmilik hər bir fənnin məzmununda, o cümlədən biologiya fənninin məzmununda öz əksini tapır. Təhsilin pilləsinə və şagirdlərin yaşına müvafiq olaraq tədris olunan fənlər başa düşülən ideyaları, anlayışları müəyyənləşdirir.

Təlimin əsas vəzifəsi öyrətmək, təhsil vermək vəzifəsi biliyin hər bir məktəblinin intellektual sərvətinə çevrilməsinə xidmət etməkdir. Deməli, təlimin təhsilverici vəzifəsi müəyyən çətinliklərlə rastlaşır və hər bir müəllimlər bu çətinlikləri aradan qaldırmaq, təlimin hər bir şagirdin idrak təcrübəsinə, qavrama qabiliyyətinə uyğun şəkildə qurmaq, öyrədiləcək materialların xarakterini, həcmi, çətinliyini nəzərə almaq tələb olunur. Biologiya müəllimi dərsi maraqlı, cəlbedici romantik-emosional bir tərzdə qurmağı bacarsa, şagirdin fərdi xüsusiyyətlərindən asılı olaraq biliklərdə yarana biləcək məhdudluq, systemsizlik, formalizmdə aradan qaldırırlar. Biologiya təlimi zamanı biliklərin, bacarıq və vərdişlərin şagirdlərdə formalaşması təlimin təhsilləndirici funksiyasıdır. Məhəmməd peyğəmbərin hədislərindən birini burada xatırlatmaq lazımdır. “Bir saat elm öyrənmək altmış illik ibadətdən xeyirlidir”. Hər bir biologiya dərsi tam və mürəkkəb bir sistem olub şagirdlərdə bilik, bacarıq, vərdişlər və dünyagörüşləri, şəxsi keyfiyyətləri, ətraf aləmə münasibəti formalaşdırır (4, s.187). Dərs keçmək hətta təcrübəli biologiya müəllimləri üçün belə asan iş deyil. Dərsə verilən tələbləri bilməkdən və onları yerinə yetirməkdən çox şey asılıdır. Biologiyada hər bir dərs üç məqsədə: öyrətməyə tərbiyə etməyə və inkişaf etməyə xidmət edir. Bunu nəzərə alaraq, dərsə təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici tələblər verilir. Təhsilverici tələblərə aşağıdakıları göstərə bilirik:

- biologiyadan hər bir dərsin təhsilverici vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək;
- biologiya dərslərində idrak fəaliyyətinin ən yeni texnologiyalarını tətbiq etmək;
- təlimin müxtəlif növlərini, formalarını və metodlarını rəşional əlaqələndirmək;
- dərstdə şagirdlərin kollektiv fəaliyyətinin müxtəlif formalarını onların müstəqil fəaliyyəti ilə uyğunlaşdırmaq;
- dərstdə tez bir zamanda əks əlaqəni, nəzarəti və idarəni təmin etmək.

Təlimdə şagirdlərin inkişafı onlarda nitq və təfəkkürün, hiss və həyəcanın, qabiliyyətlərin və s. psixi proses və xüsusiyyətlərin birlikdə inkişafı deməkdir (5, s.105). Təlimin qarşısında duran vəzifənin müvəffəqiyyətlə həll edilməsi üçün onun inkişafetdirici imkanlarını düzgün müəyyən etməyi bacarmaq lazımdır. Əslində nə

ayrıca inkişafetdirmə təlimi, nə də tərbiyədənkənar ayrıca inkişaf yoxdur. Tərbiyə etmək elə inkişaf deməkdir. Təcrübə göstərir ki, təlim bütün hallarda məhz inkişafı tərbiyənin müvafiq tərkib hissələri üzrə ahəngdar formada həyata keçirir. Müəllimlər bəzən bu vəzifələri layiqincə yerinə yetirə bilmirlər, daha doğrusu inkişafetdirmə mexanizmini aydın təsəvvür edə bilmir. Bu da inkişafın zəif getməsinə, ləngiməsinə səbəb olur. Təlim prosesin inkişafı maksimum səviyyədə həyata keçirməlidir.

İnkişafetdirici təlim ilk dəfə rus psixoloqu L.S. Vqotski tərəfindən irəli sürülmüşdür. Mahiyyəti ondan ibarətdir ki, təlim ancaq əldə edilmiş müvəffəqiyyətlər səviyyəsində qala bilməz. O, daim inkişaf etməlidir ki, şagird yeni materialı öyrənə bilmək üçün qüvvə sərf edə bilsin. Şagird şəxsiyyətinin inkişafına anatomik-fizioloji, psixoloji, fiziki və sosial-mənəvi inkişaf məsələləri daxildir. Təlimin inkişafetdirici funksiyası şagird şəxsiyyətinin formalaşmasında mühüm yer tutur. Hər bir dərstdə müntəzəm olaraq həyata keçirilən inkişafetdirici tələblərə aşağıdakılar daxildir:

- şagirdlərdə müsbət təlim-tərbiyə motivlərini, maraqlarını, yaradıcı təşəbbüskarlıq və fəallığı formalaşdırıb inkişaf etdirmək;
- şagirdlərin inkişaf səviyyəsini və psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənib nəzərə almaq;
- tədris məşğələlərini qabaqlama səviyyəsinə keçmək, inkişafda yeni keyfiyyət dəyişikliklərinin başlanmasını stimullaşdırmaq;
- şagirdlərin intellektual, emosional, sosial inkişafında sıçrayışları” proqnozlaşdırmaq və baş verəcək dəyişiklikləri nəzərə almaqla tədris məşğələlərini operativ surətdə yenidən qurmaq (4, s.189).

Beləliklə, təlimin inkişafetdirici vəzifəsi çox məsuliyyətli bir işdir. Təlimin inkişafetdirici vəzifəsi bütövlükdə təhsillənmə və tərbiyəetmə işini həyata keçirməkdir.

Təlimin tərbiyəedici vəzifəsi obyektiv qanunauyğunluqdur. O hər bir dövrdə hər cür şəraitdə təzahür edir. Şagirdlər ilk məktəb illərindən başlayaraq təbiət haqqında elementar anlayışları öyrənirlər. Bu anlayışlar biologiya dərslində genişlənilir, təcrübədə sübut olunur və ondan təfəkkür formalaşır və elmi dünyagörüşü yaranır. Bütün tərbiyə elementləri: əmək tərbiyəsi, estetik və etik, vətənpərvərlik, cinsi-gigi-

yenik, iqtisadi tərbiyə hamısı eyni zamanda aparılmalı və bir-birini tamamlamalıdır. Əsas məsələlərdən biri və başlıcası təfəkkürün tərbiyə edilməsidir (6, s.113). Dünyagörüşü təfəkkürlə birlikdə inkişaf edir. Bu da şagirdlərdə idrakın inkişafına, nəticə çıxarmağa və ümumiləşdirmə aparmağa kömək edir. Ona görə də hadisələrin mahiyyətini, onların qarşılıqlı əlaqəsini duymağa imkan yaranır. Təlimin tərbiyəedici funksiyası təlim prosesində şagirdləri tərbiyə etməkdə ifadə olunur. Gənc nəsilə milli iftixar hissi, humanist və digər ideya-mənəvi keyfiyyətlər tərbiyə etməkdə, onlara yüksək hisslər aşılamaqla təlim əvəzsiz vasitədir. Tərbiyə funksiyası təlimin məzmunu, təşkili formaları və metodları, müəllimin şəxsi nümunəsi və ünsiyyət prosesi vasitəsilə həyata keçirilir (7, s.139). Dərsə verilən tərbiyəedici tələblərə aşağıdakılar daxildir:

- tədris materialının tərbiyəedici imkanları, nail olunacaq real tərbiyə məqsədlərini müəyyənləşdirməkdir;

- tədris işinin məqsəd və məzmunundan üzvi surətdə irəli gələn tərbiyə vəzifələrini qoymaq;

- şagirdləri ümumbəşəri dəyərlər əsasında tərbiyə etmək, onlarda səliqəlilik, məsuliyyətlik, icraçılıq, doğruluq, kollektivçilik kimi həyatı əhəmiyyəti olan keyfiyyəti formalaşdırmaq;

- şagirdlərdə diqqət və qayğıkeş münasibət göstərmək, şagirdlərlə əməkdaşlıq etmək, onların müvəffəqiyyət qazanmasında maraqlı olmaq.

Təlimin tərbiyələndirici vəzifəyə malik olduğunu aydın başa düşən və bu cəhətdən öz işində nəzərə alan müəllimin dərslərinin tərbiyəvi təsir gücü xeyli artır. Təlimin təhsilləndirici və tərbiyələndirici vəzifələri bir-birini tamamlayır. Təlim zamanı təbiət və cəmiyyət hadisələrinə elmi cəhətdən yanaşmağa, onlara əxlaqi və estetik qiymət verməyə alışan şagirdlər konkret bilikləri daha möhkəm mənimsəyirlər. Biologiya fənləri üzrə biliklərin, bacarıqların və vərdiş-

lərin şagirdlər tərəfindən möhkəm mənimsənilməsi isə öz növbəsində onların tərbiyəlilik səviyyəsini yüksəltməyin zəmininə çevrilir.

Deyilənlərdən aydın olur ki, bütövlükdə biologiya fənninin tədrisi, ayrı-ayrı mövzuların öyrədilməsi planlaşdırılan zaman təlimin təhsilləndirici funksiyası ilə yanaşı hökmən onun tərbiyələndirici və inkişafetdirici funksiyaları da nəzərə alınmalıdır. Dərsdə təlimin təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici vəzifələrin vəhdətdə həyata keçirilməsi vacibdir.

Tipindən, quruluşundan asılı olmayaraq hər bir dərs faydalı bilik verməklə, tədris bacarıqları formalaşdırmaqla yanaşı, tərbiyəvi xarakter daşmalıdır (8, s.113). Mövzunun məzmunu, üsul və vasitələr, metodlar, priyomlar və texnikaların tətbiqi, ümumi əhval-ruhiyyə şagirdlərin tərbiyəsinə xidmət etməlidir. Şagirdlərin hərtərəfli inkişafı təmin olunmalı, cəmiyyətin tələblərinə cavab verən şəxsiyyət kimi formalaşması nəzərə alınmalıdır.

Problemin aktuallığı: Təlim prosesində hər bir biologiya müəlliminin dərsi tipindən, quruluşundan asılı olmayaraq hər bir dərs faydalı bilik vermək, tədris bacarıqları formalaşdırmaqla yanaşı tərbiyəvi xarakter daşmalıdır. Dərsdə təlimin təhsilverici, tərbiyəedici və inkişafetdirici vəzifələri vəhdətdə, həyata keçirilməsi aktual problemlərdəndir. Müasir dövrdə şagirdin hərtərəfli inkişafı təmin olunmalı, cəmiyyətin tələblərinə cavab verən şəxsiyyət kimi formalaşması nəzərə alınmalıdır.

Problemin elmi yeniliyi: Biologiyanın tədrisində təlim vəzifələrinin, əlaqəli öyrədilməsinin pedaqoji, psixoloji əsasları öyrənilmişdir. Təlimin təhsilverici, inkişafetdirici, tərbiyəedici vəzifələrinin vəhdətdə aparılmasının vacibliyi göstərilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Biologiya tədrisində təlim vəzifələrinin mahiyyəti, əlaqəli öyrədilməsinin pedaqoji-psixoloji əsaslarından biologiya müəllimləri istifadə edə, məqalədə verilmiş geniş materialdan faydalana bilirlər. Təlim vəzifələrinin əlaqəli öyrədilməsi, təlimin tamlığının vacibliyini əsaslandırır, bu istiqamətdə metodik ədəbiyyatın azlığı ortaya çıxarılır, biologiya müəllimlərinə kömək məqsədilə bu istiqamətdə işlər canlandırılmalıdır.

Ədəbiyyat:

1. "Təhsil haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanunu. -2009, -107 s.
2. Azərbaycan Respublikasının ümumtəhsilin Konsepsiyası (Milli Kurikulumu)" Kurikulum. -2008, № 1.
3. Həşimov, A. Pedaqogika (dərslük). / A. Həşimov, Ə. Ağayev. -Bakı, 2007. -493 s.
4. Hacıyeva, G. Biologiyanın tədrisi metodikası (Ali məktəblər üçün dərslük). / G. Hacıyeva -Bakı, 2022. -424 s.
5. Kazımov, N.M. Pedaqogika. / N.M. Kazımov, Ə.Ş. Həşimov. -Bakı, 1996. -413 s.

6. Ə.M. Hüseyinov, M.Ş. Babayev, Ə.M. Məhərrəmov. Biologiya tədrisinin ümumi metodikası.- Bakı, 2003. -138 s.
7. İsmixanov, M. Pedaqogika. / M. İsmixanov, H. Bayramov. -Bakı, 2022. -420 s.
8. H. Hacıyeva, T. Abdullayeva, E. Hacıbəyova. Ümumtəhsil məktəblərində biologiyanın fəal təlim metodları ilə tədrisi metodikası: Metodik vəsait. -Bakı, 2014. -210 s.

E-mail: aliyannagi.maharramov@gmail.com

Redaksiyaya daxil olub: 02. 07.2024